

СПЕЦИФІКА ОБРАЗУ ЖІНКИ-НАПІВБОГІНИ В ПОВІСТІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ *БЛАГОСЛОВИ, МАТИ!*

Ірина Бура

Abstract

The article analyses the specifics of the female image in Dokiya Humenna's novel, *Bless Mother!*. The novel is considered to be the writer's artistic interpretation of the epoch of matriarchy, with a distinct image of a clever woman who possesses magical knowledge and abilities to guard and protect her family. In this tale-assay the image of Mother symbolizes the whole age of Trypillya, which was described with the help of old legends, myths and beliefs organically interwoven into the plot of the novel. Humenna opens her work with the pictures of the past, describing the main idea of the woman with demigoddess images with which she shows the power and invincibility of our ancestors who relied heavily on their mothers in everything.

Keywords: archetype of Mother, Dokiya Humenna, tale-assay, matriarch, Trypillya, mythologizing.

Творчість Докії Гуменної є мало дослідженою, хоча частково про неї можна знайти інформацію у працях Г. Костюка, Ю. Шереха (Шевельова), А. Погрібного, М. Мушинки, В. Мацька, П. Сороки, В. Даниленка, О. Коломієць. Дослідники розглядали романи *Діти Чумацького шляху*, *Дар Евдотії*, повісті *Мана*, *Епізод із життя Європи Критської*, а твори *Благослови, Мату!*, *Родинний альбом*, *Минуле пливе у прийдешнє* залишилися поза їх увагою, оскільки ці твори схожі на науково-популярні розвідки.

У 1992 році журнал *Україна* почав друкувати уривки із щоденників і книжок Докії Гуменної. Вступним словом до цієї публікації була стаття А. Погрібного *Повернення Докії Гуменної* (Погрібний 1994) яка відкрила українцям одне із замовчених офіційним радянським літературознавством імен. Однак і сьогодні творчість письменниці є маловідомою на Батьківщині. Про неї писали переважно дослідники діаспори: Ю. Бойко, В. Державин, Б. Романенчук, О. Чернова, Ю. Миколин, В. Чапленко, А. Юриняк. Однак бракує праць, які б розкривали специфіку міфологізму прози Д. Гуменної.

Докія Гуменна описувала у своїй прозі і сучасність, і давно минулі часи, зокрема, казка-есеї *Благослови, Мату!* стосується праїс-

торичної тематики. М. Лаврусенко зауважила, що “виникнення творів про дохристиянське минуле в творчості Д. Гуменної супроводжувала, по-перше, зацікавленість письменниці побутовими традиціями та звичаями свого народу; по-друге, її спроба через розповіді про прадавніх людей матріархального світу утвердити своє жіноче «я»; по-третє, це була «найприємніша гра, що визволяла від дійсності і врятувала від шизофренії» (в момент штучного краху в літературі, створеного радянською критикою); по-четверте, – це було бажання створити «літературне образне плетиво» про давні часи і виплекати новий для української історичної прози жанр” (Лаврусенко 2004: 192–194).

Благослови, Мату! Докія Гуменна називає казкою-есе: “Казкою зву тому, що всяке відтворення минулого – казка. Ніхто з живих не бачив на власні очі, як було навіть двісті років тому. Всякий заглядач у минуле на свій лад бачить минувшину – залежно від матеріалів, що Бог послав (бо всіх ще жодна людина не могла охопити) та від своєї внутрішньої візії” (Гуменна 1966: 3). Доцільність та влучність назви та й дефініція жанру підтверджується незвичністю змісту й форми викладу у творі, де йдеться не про якісь конкретні магичні формули (благословіння матері), заголовок вказує на важливу роль жінки в суспільстві палеолітичної доби.

Д. Гуменна вдало використовує народні історичні перекази про Трипілля, архівні матеріали, дані археології та етнології, переплітаючи їх з фантастичними мотивами. У творі письменниця використовує наукові матеріали, які, як слушно зазначила Т. Николук, “доповнювала власними думками [...], іноді робила свої припущення, застосовуючи першотекст для їх аргументації або реінтерпретувала чужі тексти” (Николук 2009: 7). У казці-есе *Благослови, мату!* завдяки художньому осмисленню дійсності авторка захоплююче моделює побут, звичаї, взаєностосунки наших давніх предків. Водночас, чіткого сюжету у творі немає, він ґрунтується на спостереженнях-роздумах письменниці через уявну подорож у минуле, і це вмотивовує окреслену назву жанру.

Докія Гуменна у казці-есе акцентує на важливій ролі жінки-матері в історії розвитку людства. На нашу думку, образ матері у цьому творі має архетипне значення, виходить за межі образу-символу. Архетип матері тісно пов’язаний з тією частиною психіки людини, яка й надалі залишається підвладною природі: “саме тому ми часто вжива-

ємо вираз Мати-Природа. Її протилежністю повинен бути Дух-Отець. Загалом, архетипи батька й матері є двома головними принципами буття. Ми називаємо їх логос і ерос [...]. Вони можуть гармонійно співіснувати або ж протистояти одне одному” (Биркхойзер-Оэри 2006: 19–20). Саме про співіснування цих двох начал, специфіку матриархальних традицій та їх витіснення патріархатом йдеться у казці-есе. Повість *Благослови, Мати!* складається із семи розділів: *Камертонодзень, Жени, Господиня дикого звіра, Леле, Благослови, Мати!, Золотий плуг, У вирій*. На думку письменниці, саме в первісному роді формувалася культ жінки. Досліджуючи культуру предків і подаючи приклади із культури Єгипту, індусів, гетитів, авторка наштовхує читача на думку: головою сім’ї у більшості культур була жінка. Саме жінка була посередницею між людьми і вищою силою; саме їй мисливці приносили здобич; іменем матері називалася споріднена група. Жіночий образ вважався символом родової спільноти, який пізніше екстраполюється в культ матері, що далі стає богинею. Образ матері в культурі українців займає вагоме місце, оскільки саме жінка постійно турбувалася “про майбутнє потомство, для якого треба заховати й зберегти плоди землі (тоді, як у ловців у центрі стоїть батько, який має добути спритом та вправністю поживу, чи у номадів, що мусять охороняти свої стада, – забезпечити їх від нападу ворога чи диких звірів). І тому в хліборобських народів земля-годувальниця набирає рис матері, а мати – рис землі. І навіть називають часто землю «великою матір’ю»” (Янів 2006: 293). В. Янів стверджує, що зв’язок із землею формує світогляд українця, для “якого пріоритетом є родинні цінності, що сформувалися на основі культу матері й стали передумовою формування таких рис характеру, як ніжність, лагідність, м’якість, доброта, бажання допомагати іншим” (Тиховська 2015: 474).

Докія Гуменна часто порівнює жінку із землею, ілюструючи “складну мозаїку й переплетення старіших матриархальних і новіших патріархальних уявлень та ідей” (Гуменна 1966: 67), письменниця ототожнює різні культури, вважаючи, що Господиня мамонтів із палеоліту – це Артеміда з грецької міфології, вона ж Діана, Господиня Дикого звіра. Д. Гуменна влучно відзначила, що “варіації слова діва в нас, у центрі індоєвропейських мов, зосталося в своєму першозначенні: «особа жіночої статі» (дівчина, дівка, дівча, дівчисько, дівчинина, дівчук, піддівка, дівуля, дівега, дівиця, дівонька тощо). Правда,

божественність діви із цих слів випарилася, хоч ми могли б із повним правом замінити слово «богиня», словом «діва». Тому й не здивуємося, що інстинктивно не кажемо: «Богиня Пречиста», а кажемо невідмінно: «Діва Пречиста, Діва Богоматір», не усвідомлюючи навіть, що продовжуємо старовинну традицію назви нашого одвічного божества, Великої Матері, може ще Матері Мамутів оріньяцької епохи” (там само, 79). Тобто на підсвідомому рівні людство продовжує старовинну традицію, вшановує жіноче божество (яке часто асоціюється із землею та матір’ю), даючи йому різні назви. Землю величають святою, бо з неї створено першу людину і вона є годувальницею всього живого у світі. Український народ як нація землеробів часто ототожнює образ Матері-Землі, Матері-Божої. Давнє обоження землі існує до цього часу: клятва землею вважається непорушною; вираз недовір’я “хоч ти землю їж” – і тепер дуже часто вживається, а побажання – “щоб тебе свята земля не прийняла” є виявом найбільшої ненависті, і навпаки, “щоб ся мав, як свята земля” – щирої доброзичливості. Це підтверджує слушність міркувань Докії Гуменної, що “слова «мати», «земля», «божество» – рівнозначники” (там само, 85).

У центрі української родини традиційно перебуває жінка-мати: “Це вона – охоронниця, покрови і опікунка свого роду, подайниця всілякого добра. Берегиня. Ось до кого треба звертатись з усіма своїми потребами” (там само, 5). Письменниця, апелюючи до історії та висловлюючи власні припущення, описує добу матріархату, де жінка – центр племені, його основний елемент. “Ось характеристика цієї господині: вона мудра, вона пророчиця, вона знає таємні чари. Всі таємниці неба і землі їй відомі. Вона сама виготовляє цілющі ліки, тож споконвіку вміє вона лікувати [...] Крім того, вона велика господиня, їй приносять щедрі частину здобичі мисливці з уловів чи дружина з загону чужої худоби. У неї свої власні комори, повні всілякого добра, а в голодні часи вона годує своїми запасами весь великий рід. Вона дає мудрі поради в критичних випадках...” (там само, 17).

У добу палеоліту, через примітивність уявлень та вірувань людей, жінка прирівнювалася до божества, адже з неї на світ з’являлося нове життя. Саме через здатність жінки збільшувати чисельність племені, палеолітики уявляли весь світ, як жінку-гіганта (жінку/першопредка): “Найстарші міти про світотворення, які дійшли до нас, повідають про жіночу істоту, уявлювану різно: то хаосом, то коровою,

то жінкою-людиною [...] Вона сама з себе народжує божества, а ці вже впорядковують землю, населяють її людьми, звірами, рослинами” (там само, 30). Далі Д. Гуменна для прикладу наводить давній єгипетський міф: “Сонце було народжене у вигляді золотого теляти, а народило його небо, велечезна корова із розсипаними по всьому тілу зірками” (там само). В іншому міфі небо уявлялося як богиня-жінка: “Тіло її зігнуте або творить арку над землею, а пальці рук і ніг впираються об землю. Вона сама з себе народжує сонячне немовля. Щодня виходить з її лона сонячний диск, і ввечері вона його ковтає, щоб уранці народити знову” (там само). Отже, жінка уявлялася як універсум, першопочаток всього живого. Так само жінку, як основу життя людства описала відома дослідниця К. П. Естес: “Мешкає в природі первозданна суть відома під багатьма іменами і зустрічається у всіх народів протягом століть. Ось кілька її старих імен: Мати Днів – це Мати-Творець-Богиня всіх істот і звершень, в тому числі Неба і Землі; Мати Ніке – повелителька всього темного та брудного; Дурга – пані небес і вітрів, а також людських думок, з яких виникає вся реальність; Коатліке, яка народжує новий всесвіт, підступну і некеровану, і, як вовчиця-мати, кусає дитя за вухо, щоб привести до тями; Геката — стара провидиця, яка «знає своїх рідних», від неї віє запахом перегною і диханням Бога. І таких імен безліч” (Естес 2006: 8).

У патріархальному суспільстві давні міфи зазнали семантичної трансформації, у більшості сюжетів творцем світу є Бог (особа чоловічої статі), і перша людина на землі, згідно з міфологією, теж була чоловічої статі (Адам/Брахма/Пань-Гу). Образ жінки-богині, причетної до світотворення, у більшості світових міфів зник. Почалося це нівелювання жіночого начала в соціальному плані ще за часів мадленської епохи. Вважалося, що жінки володіли магічними здібностями, а тому могли подолати будь-кого, саме через це чоловіки почали побоюватися цих магічних сил осіб протилежної статі. Міф каже: “Ця тиранія жіноцтва зростала щораз та гірше, аж поки не прийшло на думку чоловікам, що мертва відьма не така небезпечна, як жива. Вони змовилися вибити усіх жінок. І там сталася велика масакра, і з неї ні одна жінка не вийшла в людській формі. Навіть молоді дівчата, які щойно починали вчитися відьомства, були побиті разом із усіма, так що чоловіки zostалися без жінок. Вони мусіли чекати, поки доростуть малі дівчатка. Тим часом виникло велике питання: як чоловіки мо-

жуть утримати владу, що її вони вже досягли? Одного дня дівчатка стануть дорослі, вони об'єднаються і відновлять своє панування. Щоб запобігти цьому, чоловіки заснували таємне товариство, своє власне, і назавжди скасували жіночу спілку, що в ній так багато грішних змов кувалося проти чоловіків. Ні одній жінці не дозволено було наближатися до осідку чоловічого товариства, Гаїн, під загрозою смерти” (Гуменна 1966: 47). Саме ця оповідь моделює занепад матріархату.

Докія Гуменна розповідає про трансформацію матріархату в жіночі товариства амазонок – міфологічне войовниче плем'я жінок, які вороже ставилися до чоловіків. За стародавніми переказами, вони утворили могутню державу на чолі з царицею. Одружувалися з чоловіками з сусідніх племен тільки для продовження роду, потім відсиляли їх назад. Новонароджених хлопчиків віддавали батькам або вбивали, дівчаток навчали мистецтву війни й виховували мужніми воїнами: “Коли в амазонок народжувалися діти, то всіх дівчаток залишали вони у себе, а хлопчиків віддавали гаргареям, які будь-якого хлопчика вважали своїм сином і виховували. Дівчаткам-немовлятам амазонки випалювали розпеченим дротиком ліву грудь, щоб вони в дорослому віці краще могли стріляти, і це ніби від цього походить їхня назва” (там само, 149). Письменниця захоплюється відважністю і незалежністю цих жінок, амазонки для неї є уособленням фемінної сили, останнім матріархальним соціумом: “Ці цариці-амазонки – останній відблиск керівної ролі жінки в громаді, і він оформлений в дусі того часу, войовничо-озброєного. Вже після – скрізь і всюди керувати долею народів починає патріарх, князь. Жінки, як визначні особистості, цілком і надовго сходять із сцени” (там само).

Згадується у романі *Благослови, Мату!* і про жінок-відьом, на яких проектується доленосний аспект архетипу матері. Але магичні здібності прадавніх матерів авторка не подає в негативному освітленні, усвідомлюючи існування тисячолітніх нашарувань у сприйманні матріархального соціуму. Через трансформацію гендерних соціальних ролей чоловіки сублімували свій страх перед непізнаним аспектом фемінності. “Очевидно, зі встановленням патріархату ставлення до жінок змінилося, жінки позбулися своєї влади, а ті, які прагнули колишнього домінування, почали сприйматися як уособлення чогось демонічного, їх назвали відьмами. [...] Епоха матріархату – це період, коли в наших предків панував міфологічний світогляд, який власне й

породив безліч уявлень про богів і демонів. Відьма своїми надприродними здібностями й вміннями нагадує також язичницьких жриць, які нібито знали на магії, проводили різноманітні обряди й ритуали, використовували рослини та предмети з магічною метою, впливали на події в особистому житті людей та навколишній природі” (Тиховська 2014: 179). Д. Гуменна детально описує зображення жінок, знайдені археологами, пояснюючи їх специфіку міфологічним світоглядом предків: “найприкметніша риса оріньяку для всієї Європи й Азії від Піреней до Байкалу – це фігурки жіночого образу. Вони зроблені з кості, з каменю, різьблені на скелі, мають деякі місцеві відміни, але одне для них спільне на такому велетенському просторі: жінку зображено цілком голою у найкрайніших формах жіночої дорідности. Вона завжди стоїть у медитативній спокійній позі чарування, а гола вона тому, що магія голої ефективніша, як відомо з етнографії. Руки її складені на грудях чи на животі, голова схилена додолу, але лиця не вироблено, яке воно – треба здогадуватися самому. Зате дуже добре вирізьблена чи то зачіска, чи то волохата хутряна шапочка. На деяких зображеннях можна запримітити намисто чи татуювання, а навіть і признаки вживання до магічних дій хвоста” (Гуменна 1966: 14–15). Нечіткі риси обличчя, очевидно, свідчать про сакральність образу (часто в міфології/релігії божество невидиме для людей, його обличчя неможливо побачити, воно не досягне для сприйняття смертного). А хвіст, як відомо з народних переказів, одна з ознак відьми, і згадка про такий атрибут жіночих зображень натякає на існування темної сторони давньої жінки-богині.

Д. Гуменна пише у романі *Благослови, Мату!* про вміння жінок сприяти вдалому полюванню чоловіків, про їх мисливську магію, особливі замовляння й ритуали, що структурували час і простір, керували волею тварин: «Добре і сильно, нівроку, заклинали матері, щоб дався мамут людям на поживу. Дякувати матерям, ось ледве тягнемо багату здобич, а ще скільки загребли у снігу, бо не могли забрати всього за раз [...] У народів, що й досі живуть у підполярних широтах, себто в умовах, подібних до прильодовикової смуги на Україні 30 тисяч років тому, і досі старші матері-жінки під час вловів відправляють удома магічні обряди, і це від них залежить успіх на вловах” (там само, 16). Д. Гуменна пов’язує образ давньої палеолітичної матері зі жрицею, здатною до медитацій, самозаглиблення,

споглядання невидимого простору, що знайшло вияв у скульптурних зображеннях жінок прадавніх часів: “Вони – жриці, якщо це слово вже з’явилося у бідному словнику палеолітика оріньяцької доби. От ця поза: зложені на грудях руки, схилена голова [...] піднесені догори руки, або ж піднесена догори рука з рогом... Це ж пози обрядові, в таких позах відбувалися магичні заговори й заклинання. Про те, що не чоловік (як тепер), а жінка була посередницею між людьми й Вищою Силою, є багато свідчень з далекої і близької минувшини” (там само).

Також авторка осмислює образи праукраїнської богині Дани, покровительки природи, лісів і танцю: “Ось ізгадаймо ще й богиню танцю, чи старовинніше сказати б данцю, богиню Дану. Без «данцю» неможливо уявити собі жодної дії наших предків, танцем вони започатковували кожную оказію, вкладали в нього найвищий і найбурхливіший вияв своєї енергії. В стані екстази та піднесення мов би сполучалися із божеством, та в цій сполучці бажання людей ставали бажанням божества, в цьому разі Дани” (там само, 78). Таким чином, письменниця акцентує на ролі ритуального танцю в житті прадавніх людей, його магичному значенні й зв’язку з уявленням про силу жіночої енергії. Богиня Дана постає персоніфікованим образом невичерпної жіночої енергії, котра проявлялася під час магичних містерій.

Уособленням архетипу матері була також богиня Лялі/Лелі. Д. Гуменна яскраво описала весняні ігри (гаївки), присвячені Лелі, під час виконання яких на одну з дівчат проектувався образ Великої Богині: “свято Лялі це тільки одірваний фрагмент одного великого дійства, з великою богинею Матір’ю у центрі. В часи запису це свято стало вже тільки дівочою грою. «Дівчата, вибравши найгарнішу з-поміж себе, перев’язують їй груди, руки й ноги різним зіллям, а на голову кладуть вінок із квіток; сажають її на лавку з дернини, ставлять при ній дзбанок із молоком, сир і масло і т.п.; до ніг кладуть вінки. Потім водять хоровод навколо сеї “лялі”, як її звать. По скінченні вона ділить між дівчатами сир, масло, роздає вінки, котрі дівчата ховають на другу весну». Отже, дівчина всередині кола грає роллю богині достатку й щастя, а хороводні дівчата грають роллю її жриць. Перед нами – живе втілення тієї самої, що так численно представлена в трипільських статуетках” (там само, 99). Письменниця висловлює припущення, що жіночі статуетки, знайдені археологами, увібрали в

себе риси богині Лялі, звідси й назва ляльок, якими полюбляють гра-
тися дівчатка й зараз.

Отже, у художньому просторі роману Д. Гуменної *Благослови, Мату!* міфологема «мати» проектується на жриць племені (найстар-
ших жінок), богинь, відьом, землю, воду. Письменниця вдало рекон-
струювала міфологічний світ Трипілля, поєднавши історичні факти та
власні уявлення про побут та світогляд давніх українців.

ЛІТЕРАТУРА

- Биркхойзер-Оэри, С. 2006, *Мать: архетипический образ в волшебной сказке*. Мо-
сква: Когито-Центр.
- Гуменна, Д. 1966, *Благослови, Мату!: Казка-есеї*. Нью-Йорк: Слово. (Репринт:
Київ: Видавничий дім “KM Academia”, 1995.)
- Лаврусенко, М. 2004, Образ трипільського світу в повісті Докії Гуменної “Велике
Цабе”. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях
та колегіумах* № 3, 192–204.
- Николюк, Т. 2009, *Интеллектуальный интертекст прози Докії Гуменної*. Автореф.
дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук.
- Погрібний, А. 1994, Повернення Докії Гуменної. *Українське слово, кн. 2*. Київ: Рось,
444–451.
- Тиховська, О. 2014, Уявлення про відьму у світогляді українців. *Сучасні проблеми
мовознавства та літературознавства* № 19, 176–179.
- Тиховська, О. 2015, Національна специфіка українського менталітету крізь призму
архетипу землі. В: *Держава у теорії і практиці українського націоналізму:
Матеріали VI Всеукраїнської конференції з міжнародною участю*. Івано-
Франківськ: Місто НВ, 472–478.
- Эстес, К. П. 2006, *Бежущая с волками: Женский архетип в мифах и сказаниях*. Мо-
сква: ИД “София”.
- Янів, В. 2006, *Нариси до історії української етнопсихології*. Київ: Знання.